

ovanpå gravarna. Dylika runristade gravmonument äro väl kända från västgötska kyrkogårdar (se t. e. Vg 94, 95, 96, 97, 129, 138). Om ett uppländskt nyfynd av jämförligt slag se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1959, s. 194 f. och *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 166 f.

Vs 12 torde kunna dateras till 1100-talet. Ornamentiken gör ett jämförelsevis klumpigt, degenererat intryck men är eljest med sitt rundjur och sina slingor helt i runstensstil. Vs 12 förutsätter tillvaron av en kyrkogård (och en kyrka). Av intresse är då, att stenen påträffades på en tomt, där grundmurarna till en medeltidskyrka ha iakttagits.

13. Västerås, Anundshögsområdet (f. d. Badelunda sn).

Pl. 8–10.

Litteratur: B 242, (1081), L 996, 997. J. Bureus, Runakänslanes lärspan (1599), F a 6 s. 237 (Bureus' egen uppteckning), F a 10: 2 bl. 91, F a 5 s. 224, F a 1 s. 110 f.; Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 7, 17, 20, och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 114, 129, 141); O. Verelius, Manuductio ad Runographiam Scandicam (1675), s. 75; J. Hadorph, Brev den $21/4$ 1685 till landshövdingen B. Gyldenhoff, Västerås (Antikvitetskoll. Handl. X, ATA); J. Peringskiöld, Monumenta 4 nr 62, Ättartal för Swea och Götha Konunga Hus (1725), s. 15, 27; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 28 f.; E. Tuneld, Inledning til Geographien Öfwer Sverige (1741), s. 86 (även i senare upplagor); O. Dalin, Svea Rikes Historia 1 (1747), s. 394; O. Grau, Beskrifning Öfwer Wästmanland (1754), s. 331 f. (nytrycken 1904, s. 254 och 196 f.); N. R. Brocman, Sagan om Ingvar Widtfarne (1762), s. 52; B. E. Hildebrand, Reseminnen 1828–1829, 2 (ATA), s. 138; R. Dybeck, Runa h. 3, 1843, s. 8 f., Antiquarisk berättelse för år 1859, s. 13 (ATA), 1860, s. 21 (ATA), 1861 (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 168 f.), 1864, s. 18 (ATA), Minnesmärken i Westmanland, hvilka böra särskildt fridlysas, 1864 (ATA), Runa (folio) 2 (1874), s. 5 f.; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2 (1849), s. 111; Historiskt–Geografiskt och Statistiskt Lexikon öfver Sverige 1 (1859), s. 130 f.; O. F. Kugelberg, Några ord till upplysning om bladet »Skultuna» (1862), s. 31; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 140 f. (ATA; tryckt i VFÅ 4, 1900, s. 26 f.); Vestmanlands läns kalender 1881, s. 203; G. Bäckman, Fornlämningar i Badelunda socken (i: VFÅ 3, 1884), s. 96; E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA), Svenska runristare (1925), s. 126; R. Steffen, Isländsk och fornsvensk litteratur i urval (1905), s. 169; H. Hildebrand, Minne af Johannes Bureus (i: Svenska Akademiens Handlingar 23, 1908), s. 242; O. Lundberg, Ur Västmanlands forntid (i: Svenska turistföreningens årsskrift 1918), s. 41 f.; B. Nerman, Den svenska ynglingaättens gravar (i: Rig 1919), s. 56 f.; Sven T. Kjellberg, Vallby (VFÅ 16, 1926), s. 49; Sven Kjersén, Östra Västmanland (1927), s. 55; B. Engström, Är Bröt Anund höglagd i Västmanland eller Dalarna? (i: VFÅ 17, 1928), s. 76, Den västmanländska kungsvägen (i: Svenska Vägföreningens Tidskrift 1930), s. 104 f.; H. Schück, Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1 (1932), s. 46, 2 (1933), s. 420; K.-A. Gustawsson, De stora skeppssättningarna vid Anundshög i Badelunda sn (i: VFÅ 21, 1933), s. 56–57; S. Lindqvist, Uppsala högar och Ottarshögen (1936), s. 14 f., Anundshögens problem (i: VFÅ 40, 1953–57), s. 135 f.; S. B. F. Jansson, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den $5/7$ 1953 (ATA), Runinskrifter (i: En bok om Mälarlandskapen, 1953), s. 88 f., The Runes of Sweden (1962), s. 110 f., Runinskrifter i Sverige (1963), s. 125 f.; M. Stenberger, Västeråstraktens förhistoria (i: Västerås genom tiderna 1, 1956), s. 412 f.

Äldre avbildningar: Bureus, kopparstick i a. a. 1599 (även i F a 10: 2 och F a 5); J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta, Ättartal, B 242 och 1081, Grau a. a.); Hofberg, teckningar (återgivna i VFÅ 4, 1900, s. 25 och 27); Brate, foto 1898 (ATA); S. Lindqvist, foto 1918 (ATA); H. Faith-Ell, foto 1933 (ATA, återgivet i Västeråstraktens förhistoria, s. 87); Jansson, foto 1951 (ATA, återgivet i En bok om Mälarlandskapen, s. 88); E. Liljeroth, foto (i: Västmanland, Allhem, 1957, s. 253); I. Anderson, foto 1960 (i Jansson a. a. 1962 och 1963).

Runstenen står rest på Anundshögsområdet, 45 m SSÖ om Anundshögen, 20 m NNV om stora landsvägen. Runstens plats är utmärkt på Geologiska kartbladet »Skultuna». Vs 13 står mitt i en rad av fjorton bautastenar, resta invid norra kanten av en gammal väg. Runstenen, bautastensraden och vägbanken utgöra utan tvivel tillsammans ett vägmonument. Anläggningen torde kunna betecknas som vårt lands ståtligaste »runstensbro».

Johannes Bureus anger i F a 10: 2 stenens plats på följande sätt: »Östan för Balungz ås, widh Vesterårs. i Furuby Sokn.» Han tillägger (nedtill bl. 91): »ligger nidhsunken Widh Anunda Högh. i en åker». F a 6: »Widh Anunda höghen på Baluns ås.»

Vs 13 omtalas i tre olika relationer i *Ransakningarna*. Sålunda lämnar kyrkoherden Jonas Holstenius i sin år 1667 insända redogörelse för fornminnena »J Balunda Sochn och Siende Härath» följande upplys-

ningar om runstenen: »På Södre sidan om store högen är een Steen, som ligger om kul, then släta sidan wändes upp, på dhen sidan som nedreligger, är fuller skrifwit, men bookstäfverna kunna icke wäl sees, för then skarpa mosa, som wäxt är på honom.» I Nicolaus Tiblæus' relation av år 1682 heter det: »Finnes här [=i Badelunda församlingh Westeråass lähn och Wäsmannelandh] allenast 1. gaml: Runsteen, hwilken een man i forna tijder, öfwer sin hustrus grafweplass haar låtit vpreest.»

Befallningsmannen Hans Spaak ger i sin »berättelsse», daterad »Westeråhs d. 11 Maj 1682», följande skildring av Anundshögen och av runstens tillstånd: »Öster om Åhsen Norr om Upsala vägen är een Stoor Rundh ihoopburen Jordehögh, som kallas i gamla Jordebreeff Anunda högh och vulgö Anundz eller Anshögen, och sägz en konungh medh det nampnet eller en Jätte der liggia begrafwen, sombliga meena der Skall finnas Jordegodz, effter som lius är syntz der ofta brinna; Men det är wist, att fordom har där warit Tingzplatz, och Rummet effter Tingzstugu Skorsteenene finnes. Älliast der straxt öster om hardt wijdh höijen äre twenne oval Rundelar af 24 stenar hwardera lagde, een godh fampn emellan hwar steen, och mitt uthi en Rundh Steen, där laghföraren förmenas sutit på. Fem stycken små högar ihoopburne finnas och i samma haga, som hållas före warit begrafningsplatz, och en nederfallen Runsteen Söd:r om d. stoor högen, men bookstäfverna på honom äre icke lässelige, som förmeenar så wara påskrifwit: Tosse reste denna steen effter sin hustru.»

Johan Hadorph anholder i en skrivelse till landshövdingen B. Gyldenhoff våren 1685, att denne måtte besörja resandet av några kullfallna västmanländska runstenar, bland dem Vs 13, som »ligger wid Anunda högen fram om Tibble gästgifware gårdh». Om detta brev se vidare Vs 9 och 10, s. 25.

Träsnittet i Peringskiölds *Monumenta* har påskriften: »På Balundzåss wid anunda Hög Balundz Sochn, Siunda Härad i Wäsmanneland» (B 242: »Vid Anunda hög»,¹ B 1081: »Siende Hundari. Balunda Sockn»; L 996: »Balundsås, vid Amunda hög»).

I *Ättartal*, tryckt först 1725 men skrivet redan 1692, skildrar J. Peringskiöld platsen för Vs 13 på följande sätt: »Bröt-Anund blef dödslagen på Himmelshed, af en ijs och stenskärfwa som nederföll af ett fiäll, eller högt berg; är begrafwen på Balunds ås, i Siunda härad i Wesmanneland, där dess Hög, kallad Anunda hög, finnes hardt brede wid dess broders Hedins Runsteen, den Fru modren vprättat ...» (a. a. s. 15 f.). På ett annat ställe i samma arbete (s. 27) omtalas, att »modren Fulkvid låtit upresa några Åminnelse-Stenar på Balings-ås i Siunda Härad i Wesmanland, där ock högbemelte Konung Anund hafwer sin graf, ännu kallad Anunda högen; Runstenen där brede wid uprester i en Pyramids form af 5. alnars högd, och 2. alnars bredd».

O. Celsius, som undersökte inskriften »d. 27. Jul. 1727», antecknar om runstens plats: »Anunds Hög,

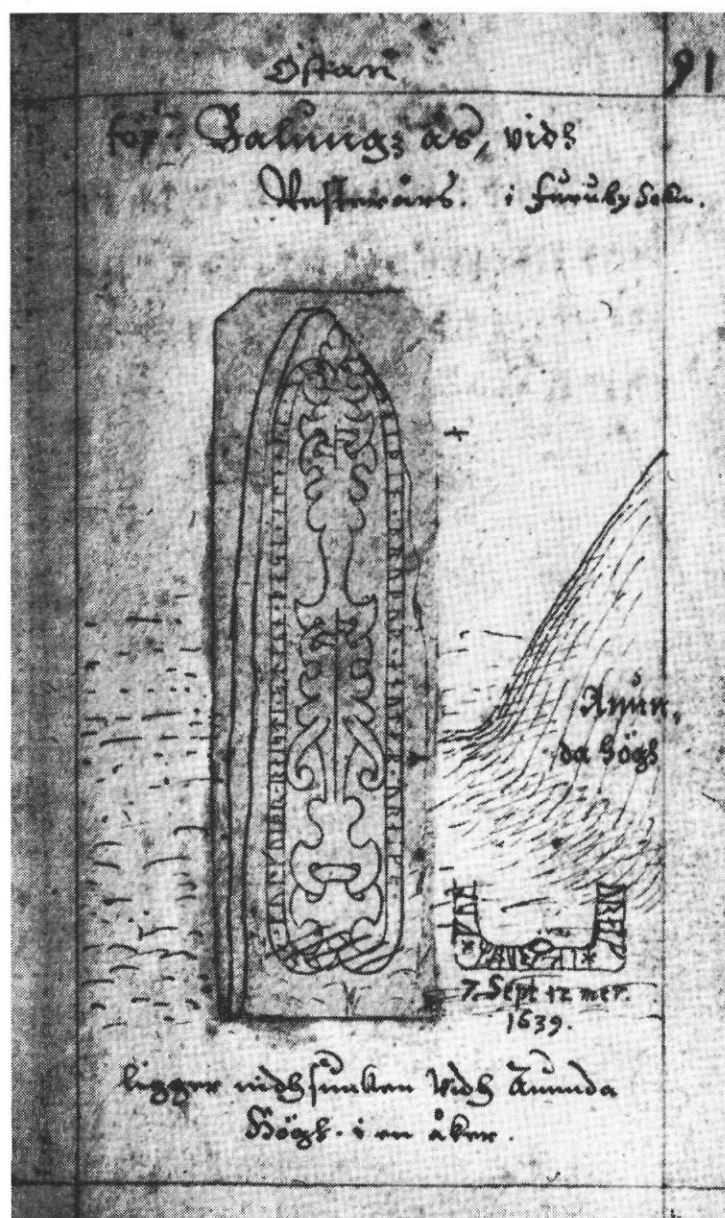

Fig. 16. Vs 13. Västerås, Anundshögsområdet. Efter kopparstick och teckning av J. Bureus.

¹ Träsnittet av Vs 13 har i *Bautil* av misstag tryckts på två ställen. B 242 är oriktigt placerad bland avbildningarna av uppländska runstenar, vilket uppenbarligen beror på en förväxling; utgivaren har uppfattat »Siende Hundari» som »Såhundari», dvs. Sjuhundra härad.

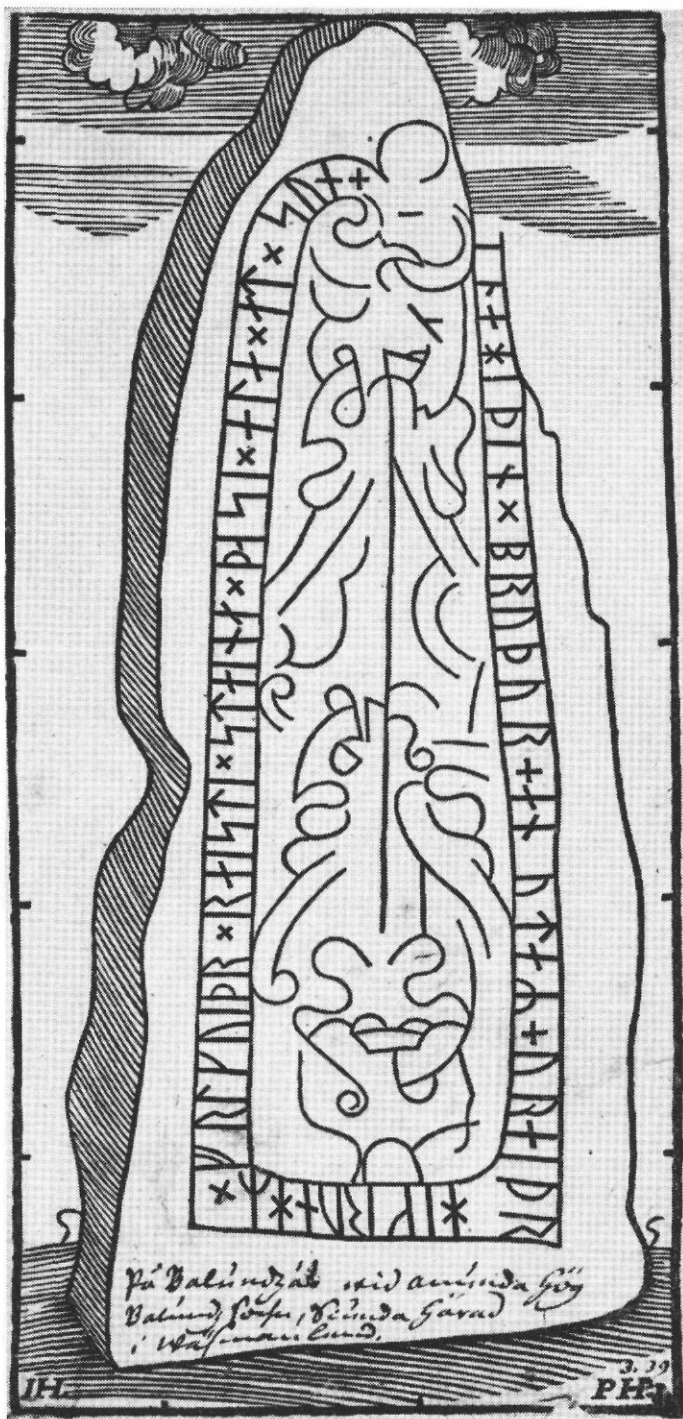

Fig. 17. Vs 13. Västerås, Anundshögsområdet. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 242, 1081).

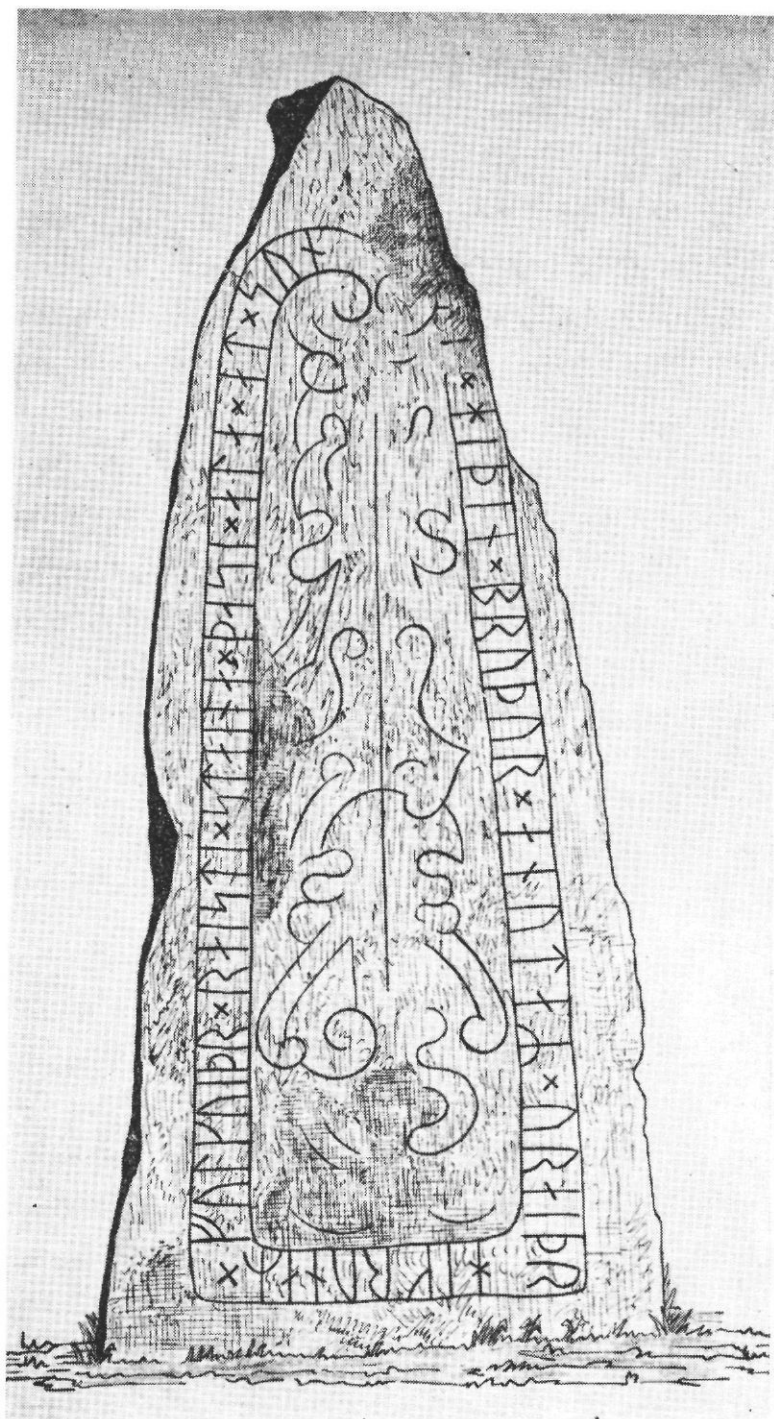

Fig. 18. Vs 13. Västerås, Anundshögsområdet. Efter teckning av H. Hofberg.

så kallas han af bondfolket Balund¹ Sn». — E. Tuneld i *Inledning til Geographien Öfver Sverige* (1741): »Balunds-Åhs ... ther är en stor hög, i hedna tiden, upkastad, efter Kon. Bröt Anund, jämte en hart brede wid upsatt träffelig hög runesten.» — O. Grau (1754): »En stor sandås sträcker sig ifrån söder til norr igenom socknen ... Öster om denna sandåsen, et stycke i söder ifrån Kyrkan brede wid landswägen, som går ifrån Västerås åt Upsala, i skilnaden emellan Tible och Långby ägor, är en stor och ansenlig grafhög, Amunda eller Anunda hög kallad ... Söder om högen ligger en sten omkull.» — I sina »Reseminnen 1828–1829» (ATA) skriver B. E. Hildebrand: »Balunds ås som går $\frac{1}{2}$ mil öster om Västerås är i historiskt afs. märkvärdig. Bredvid densamma ligger den så kallade Anundshögen, som skall vara uppkastad öfver Kon. Braut-Anund, hvilken genom ras fr. Balundsås skall förlorat lifvet. Om så är, så måtte Balundsås i forna dagar varit högre än nu. Bredvid Anundshögen står en Runsten öfver Anunds broder Hedin, rest af deras moder Fulkuida.» — Dybeck

¹ Rättat med bläck från »Badelunda långby ägor».

har vid flera tillfällen besökt den berömda fornminnesplatsen. Hans reseberättelse för år 1859 innehåller några uppgifter om Vs 13: »Sent på hösten begaf jag mig till Vestmanland och granskade der de flesta runstenarne, hvilke icke äro talrike ... Badelunda stora hög och minnesmärkena deromkring besågos. Vederbörande allmoge tillsades att icke tillfoga dem vidare skada. Af vigt är att runstenen vid högen varder omhägnad.» I sin reseberättelse för år 1860 kan Dybeck meddela Vitterhetsakademien, att »den under sommaren åter reste väldiga runstenen (efter *Heden*, Anunds broder)», bidrager till att öka »fornlemningens och ställets märkvärdighet». Enligt Akademiens protokoll av den 6 nov. 1860 (§ 343) godkändes »utbetalningen af 71 Rdr Rmt till Hr. Richard Dybeck, dem han utlagt för arbetsbiträde till uppresande af runstenar», bland dem »en sten vid Anundshögen i Badelunda sn i Westmanland». I reseberättelsen för år 1861 framhåller Dybeck, att resningen av runstenen »är utmärkt väl utförd. Under honom, der förut icke en enda sten fanns, är nu en fast grund af enkom sprängd gråsten och den del af runstenen, som ligger under marken, är äfven i öfrigt omgifven med sådan sten.» Dybeck tillägger: »Inskriften säger att flere stenar — 'staina ala' — här blifvit reste. Vid noggrant öfverskådande af den till åker upptagna mark, hvarå runstenen är, upptäckte jag en mycket stor krets kring honom af fallne stenar, liggande på flera alnars afstånd från hvarandre, och delvis täckte af jord, och just desse äro de 'alle stenar', som blifvit satte till minne af Anunds broder. Sedan nu runstenen vurtit å nyå rest, borde samma heder äfven vederfaras de omkring varande.» År 1864 reste Dybeck under en månad i Västmanland: »Mitt första göromål blef att taga ett noggrant aftryck af den för icke länge sedan med stor kostnad åter reste, store runstenen vid Anundshögen i Balunds socken ..., helst den bautilska ritningen är högst oredig och inskriften nog felaktigt återgifven. Företaget blef vida svårare än jag hade föreställt mig, dels i anseende till stenens höjd, som påkallade stege, och dels emedan ristningen (sannolikt en af de äldsta) är mycket matt, åtminstone delvis. Sjelfva runorna äro emedlertid klara och tydliga, troligen emedan de, kanske redan under medeltiden, blifvit utmärkt väl upphuggna.» (Dybecks antagande, att runorna skulle ha blifvit »upphuggna», är utan tvivel oriktigt. Att runorna äro något tydligare än ornamentiken, beror på att de förra ha huggits djupare av ristaren.) Om fornminnesplatsen tillägger Dybeck: »Jag behöver knapt nämna att de öfriga minnesmärkena härstädes ... besågos och ytterligare granskades. Det mästa är i förfall och 2- à 300 Rd^r erfordras för att kunna bringa det förfallna i godt skick. Flere bauta-stenar, hvilka förr lågo i en ouppodlad tomt, eller rättare hage, nära Kungshögen, befinna sig nu, sedan marken blifvit upptagen till potatesland, dels i jorden och dels under här nyligen uppförda uthus, hörande till torplägenheten Anundsborg.»

Även i den i *Runa* (folio) tryckta uppsatsen »Utgifvarens antiqvariska verksamhet under sommaren 1874» behandlar Dybeck Vs 13 och dess omgivning med viss utförlighet: »Jag närmade mig den ännu i sitt förfall vördnadsbjudande gamle *Anundshögen* och fann, till icke ringa bedröfvelse, de väldiga stensättningar, hvilka äro vid högen och i hans närmaste omgivning än ytterligare skadade ... Omkring sextio steg söder ut från högen är å jämn mark — en vret, hörande till Långbys furirboställe — den präktige runsten, hvilken ... redan 1600 var 'kullfallen' och så förblef ända till 1861, då jag för en dryg summa, till hvilken jag af egna ringa tillgångar tillsköt 30 R:dr, lät resa honom på ny och kostsam stengrund å samma ställe.» På grund av en felläsning i Tiblæus' ovan citerade relation i *Ransakningarna* har Dybeck fått den uppfattningen, att det skulle ha funnits två runstenar i Badelunda.¹ Detta förklarar följande uttalande i *Runa* (folio): »Om såsom troligt är den ene af Tiblæi stenar är den i fråga varande [Vs 13], så skulle denne haft bredvid sig en annan runsten, hvilken icke blifvit uppmärksammas af Bure eller Hadorph, m. fl. Det är icke omöjligt. Flere fordom utan tvifvel reste stenar ligga i mullen närmare och fjärmare runstenen och af dem hafva tolf — sexton med full säkerhet bildat en krets, om icke skeppssättning, kring runstenen, så stor att dess norra del varit bara några steg från Anundshögens fot. Jag har ansett inskriftens *staina pasi ala* syfta på denna väldiga stensättning. Man har nu, såsom en närboende hederlig man uppgifver, ytterligare bortfört en och annan af kretsstenarne, och hvad jag sjelf såg var att den gräsplan närmast kring runstenen, hvilken enligt min tillsägelse

¹ Dybeck läser: »Finnes här (i Badelunda) allenast 2 gaml. Runstenar, hvilke een man ...» Den riktiga läsningen är: »Finnes här allenast 1. gaml: Runsteen, hwilken een man ...»

1861 skulle för all tid förblifva oupptagen, var, tillika med den fyra fot breda och äfven gräsbeväxta jordremsan mellan stenen och landsvägen, upplöjd.»

Hofberg (1871): »På Långby mark, en qvarts fjerdingsväg v.s.v. från byn, ligger norr om landsvägen, som går till Vesterås, på östra sidan af Badelundsåsen Vestmanlands största grafhög den s. k. 'Anundshögen'. ... Ungefär trettio famnar söder om Anundshög står i en åkerlycka, som ligger mellan högen och landsvägen en stor Runsten ... Den tresidiga, nästan pyramidformiga minneshällen har på sin södra, mot landsvägen vända, sida en ännu rätt tydlig inskrift; men slingorna i midten af stenen äro deremot mycket utplånade och i vissa detaljer nästan omöjliga att reda.»

I uppsatsen »Fornlemningar i Badelunda socken» (*VFÅ* 3, 1884) skildrar G. Bäckman Anundshögsområdet på följande sätt: »På Långby egor, öster om Badelundsås, omkring 300 fot norr om den väg, som från Westerås leder till Upsala, finnes uti en med granskog beväxt beteshage storartade fornlämningar från hednatiden, bestående af en mycket stor ättehög, kallad Anundshög, 14 stycken mindre grafhögar, 2 större och 3 mindre skeppssättningar, samt närmare vägen en stor runsten ... Runstenen, stående 80 fot norr om landsvägen, var på 1850-talet nästan kullfallen, så att en del af runristningen låg under marken, men har sedermera blifvit upprest, är 10 fot hög och något mer än 4 fot bred vid marken å den sidan runskriften finnes, som är vänd åt vägen. Sjelfva runskriften är nu till stor del af ålder utplånad och oläslig ... Sannolikt hafva flera fornlämningar funnits mellan Anundshög och landsvägen, men blifvit förstörda till följd af verkställda odlingar.» — E. Brate (1898): »Stenen står norr om landsvägen midt på en åker mellan landsvägen och den väldiga Anundshög (af befolkningen kallad: Anundsborg). Söder om landsvägen sträcka sig mycket sidlända ängar ända till Mälaren, från hvilken, då inskriften ristades, antagligen en vik gick upp ända mot det ställe, där stenen står.»

Den långa raden av bautastenar, i vilkens mitt Vs 13 står, framgrävdes och restes år 1961. I samband med dessa arbeten konstaterades, att runstenen vid resningen år 1860 hade flyttats 1,5 m åt S från sin ursprungliga plats. Detta förklarar, att Vs 13 numera något bryter stenarnas eljest i stort sett raka linje.

Grå granit. Höjd (över marken) 3,10 m, bredd vid basen 1,28 m. Ristningsytan är släthuggen. Ristningen är i stort sett väl bevarad; linjerna äro jämförelsevis breda.

Inskrift:

× **fulkuipr** × **raisti** × **staina** × **pasi** × **ala** × **at** × **sun** × × **sin** × **hipin** × **brupur** × **anutar** × **uraipr** **hik** × **runar**
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65

Folkviðr ræisti stæina pasi alla at sun sinn Heðin, broður Anundar. Vræiðr hiogg runar.

»Folkvid reste alla dessa stenar efter sin son Heden, Anunds broder. Vred högg runorna.»

Till läsningen: Inskriften börjar nedtill till vänster med ett stort kryss. Detta tjänstgör också som sk vid inskriftens slut. Alla sk ha formen av kryss; det är emellertid att märka, att krysset före 1 **f**, alltså vid inskriftens början och slut, är betydligt större än övriga sk. 2 **u** är ej stunget, ej heller 4 **k**. I 5 **u** finns en grund, ojämn fördjupning, som utan tvivel är naturlig. I 10 **a** är bistaven högt placerad; detsamma gäller 22 **a** och 28 **a**. I 20 **a** går bistaven nästan vinkelrätt över huvudstaven; bistaven, som är svagt uppåtböjd, är otydlig till vänster om huvudstaven. I 22 **a** är bistaven kortare och grundare till höger om huvudstaven än till vänster om densamma. Sk finns såväl efter 32 **n** som före 33 **s**. Den sistnämnda runan har förlorat översta leden genom ett kantbortfall. I samma skada ha övre hälfterna av 34 **i** och 35 **n** gått förlorade. 36 **h** har skadats i toppen. 37 **i** är ej stunget, ej heller 39 **i**. I 48 **n** är bistaven kort till vänster om huvudstaven. 49 **u** är bredare ristat än övriga **u**-runor. 53 **u** är ej stunget. Sk saknas före 59 **h**. Avståndet mellan 59 **h** och föregående runa (58 **r**) är emellertid så stort, att det förefaller som om ristaren har beräknat plats för sk men sedan glömt att rista det. (Detta är enda gången i denna inskrift som sk saknas mellan orden.) 60 **i** är ej stunget. I 64 **n** och i 65 **a** äro bistavarna korta till vänster om huvudstaven.

Bureus (1599): × **fulkuipr** + **raisti** • **stain** + **pasi** + **ala** + **ot**•**sun** **sin** • **hipin** • **brupur** × **anutar** × **uraik** ...

una. Bureus rättar i F a 10: 2 sin läsning; han ritar där om nedre delen av sin avbildning (se fig. 16). Rättelsen gjord den »7. Sept 12 mer. 1639», lyder: $\times \text{ful} \dots \text{uraik hik runar}$.

Hadorph och Helgonius: $\times \text{frlkuipr} \times \text{raisti} \times \text{staina} \times \text{pasi} \times \text{ala} \times \text{at} \times \text{sun} \times \dots \text{ina hipin} \times \text{brupur} + \text{anutar} + \text{uraipr hik runhr}$. — Celsius (1727): $\times \text{fulkuipr} \times \text{raisti} \times \text{stainn} \times \text{pasi} \times \text{ala} \times \text{at} \times \text{sun} \times - \dots \text{n} \times \text{hipin} \times \text{brupur} \times \text{anudar} \times \text{uraipr hik} \times \text{runar}$. — Dybeck: Någon teckning eller fullständig läsning tycks ej finnas. Hans uppfattning av inskriften belyses emellertid av följande rader i *Runa* (folio) 1874: »Redan 1864 tog jag, efter det att den 'skarpa mossan', hvarmed ristsidan då var betäckt, blifvit med icke ringa möda borttagen, aftryck af hela ristningen, och nu 'reviderades' den efter aftrycket gradritade teckningen. Den bautilska afritningen af sjelfva inskriften har icke mer än fem fel, utom en uteblifven större prick — fordom sannolikt kors — mellan **hik** och skriftens sista ord, och dessa fel äro: 1:o **frlkuipr** i stället för inskriftens **fulkuipr**, 2:o saknaden af nedra delen af **s** i **sin**, 3:o uraktlåtenheten att draga ut denna sista runas (þ) kännestreck öfver stafven och på dess venstra sida, så att deraf blir stenens þ, 4:o den derefter följande runan þ, hvilken å stenen är ett skiljekors (×), samt 5:o **runhr** i stället för ristningens **runar**. Den sista runans (r) kännestreck är under de sista två åren i det närmaste bortskrapadt af plogen. Hela nedra runraden skall snart nog på samma vis utplånas.» — Hofberg: Sk saknas efter 32 **n** och före 33 **s**, vilken sistnämnda runa ej har observerats. Sk saknas efter 61 **k**.

Den första tolkningen av Vs 13 lämnar Bureus (i F a 5): »FulkVidus erexit saxa hæc omnia filio suo Hithino fratri Anundi. Vreicus excidit Runas». — Peringskiölds översättning av inskriften (i *Ättartal*) lyder: »Fulkvidr lät vpsätta hela thenne Stenen åt sinom son Hedin, som war Anunds broder, Uraider vthhogg Runorne.»¹

Olof Grau är den förste, som riktigt tolkar runföljden **staina** $\times$ **pasi** $\times$ **ala**. Han översätter: »Fulkwida lät resa alla dessa stenar efter sin son Hedin, som war Anunds broder: Uraider uthögg Runorna.»²

Av de i inskriften förekommande fyra mansnamnen äro två ovanliga, nämligen *Folkviðr* och *Vræiðr*. Det förstnämnda förekommer eljest ingenstädes i runinskrifternas stora namnskatt och har därför utan tvivel varit sällsynt i Sverige under vikingatiden. Danska och norska runinskrifter sakna helt belägg på namnet. I medeltida svenska källor finnas emellertid några belägg, ett par av dem från Närke. I västnordiska källor förekommer namnet två gånger, märkligt nog i båda fallen som namn på svenska män. I *Ynglinga saga* uppträder *Fólkviðr Svipdagsson* i det välkända sammanhang, då Ingjald illråde, Bröt-Anunds son, avger sitt bragelöfte att öka sitt rike med hälften i varje väderstreck: *Ok er menn váru drukknir um kveldit, þá mælti Ingjaldr konungr til Fólkviðar ok Hulviðar, sona Svipdags, at þeir skyldu vápnask ok lið þeira, sem ætlat var um kveldit*. I *Saga Hákonar Sverrissonar* omtalas, att Cecilia, kung Sverres syster, var gift med den varmländske lagmannen *Fólkviðr*. — Om namn sammansatta med *Folk-* se E. Wessén, *Nordiska namnstudier* (1927), s. 102 f.

Ristarens namn, *Vræiðr*, är hittills belagt endast ytterligare tre gånger. Dessa andra runbelägg äro alla sörmländska: Sö 8, 21, 318. **uaipr** på U 1009 kan vara felristat för **u[r]aipr**. Namnet saknas i medeltida källor.

I motsats till *Folkviðr* och *Vræiðr* är sonens namn *Hedinn* väl styrkt från hela det nordiska området.

¹ Peringskiöld var av den meningen, att »Fulkvidr» var Ingvar den vittfarnes hustru, och att deras son »Hedin» var Bröt-Anunds broder. Han skriver (*Ättartal*, s. 27): »Bemelte Konung Ingvars Drottning sade wij vara Fulvidr, som födde Anund, kallader Bröt-Anund, hwilken blef Öfwer-Konung i Upsala, wid åhr 545 ... Äro också, af bemelte Drottning, födde, Hedin och Skira».

² Graus uppfattning av det historiska skeendet framgår av följande uttalande (a. a. s. 331 f.): »Uti denna hög är Konung Amund eller Bröt-Amund begrafwen, som wid år Christi 730 skal regeradt och warit en af Hedna tidens berömligasta Konungar, om hwilkens död Ynglinga sagan således förtäljer pag. 44 at, 'när Han färdats en höst här i orten och ärnat sig til en af sine gårdar, Himmels hed kallad, der någre fjälldalar warit, så har mycket snjö och sedan rägn fallit, som låssat en stor skreda af stenar och sand uti fjället, hwilket oförmodeligen fallit öfwer Konungen och hans medfölje, hwaraf de blifwit ihjälslagne'. Detta skal händt wid pass Anno 760.» Den på runstenen nämnde »Hedin, Konung Amunds broder, ... har ock förmodeligen warit denna gången med Konungen på resan och här, lika som han, fådt sin död; ty man finner eljest ej, at denna ättehög warit någon ordentelig eller Kungelig ättebacke».

Beläggen från de svenska runinskrifterna äro emellertid ganska fåtaliga: U 679, Sö 165, Sm 8, Vg 120 och 138, L 1078 Selångers kyrka. — *Anundr* tillhör vikingatidens vanligaste mansnamn.

Inskriften ger oss den intressanta uppgiften, att Folkvid reste alla dessa stenar till minne av sin son. Med dessa ord åsyftas utan tvivel den ståtliga runstenen och den långa rad av resta, oristade stenar, som ha placerats i linje med runstenen. Den imponerande stenraden, inom vilken Vs 13 har intagit den centrala platsen, har kantat eriksgatan. Hedens minnesmärke har sålunda varit en omfattande anläggning.

»Alla dessa stenar» hade tidigt fallit omkull och övervallats. Hösten 1960 och våren 1961 grävdes stenarna fram och restes på sina ursprungliga platser. Därvid blottades också avsevärda sträckor av den gamla vägbanken, vilken kunde följas från vadstället i öster ända fram till den punkt, där marken i väster börjar höja sig upp mot åsen. Fjorton bautastenar påträffades vid utgrävningen. (Om undersökningen se vidare S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige*, 1963, s. 125 f.)

Trots att minnesmärket delvis har stympats genom att några stenar ha slagits sönder och släpats bort, framstår det, som ovan har framhållits, som det ståtligaste vägmonumentet från vikingatiden i vårt land.¹

Uttrycket (*ræisti*) *stæina þasi alla* har sin motsvarighet på Ingvars-stenen i Svinnegarns kyrka (U 778): **pialfi × auk × hulmnlauk × litu × raisa × staina þisa × ala × at baka × sun sin ×**. Det förefaller sannolikt, att den vackra Svinnegarns-stenen också ursprungligen har varit rest på en tingsplats. Om det förhåller sig så, skulle Svinnegarn ha haft ett runstensmonument av samma imponerande slag som tingsplatsen vid Badelunda. Det kan anmärkas, att avståndet mellan de båda tingsplatserna endast har varit omkring två mil och att eriksgatan också gick fram genom Svinnegarn.

Vs 13 har signerats av en eljest okänd, originell och skicklig ristare *Vræiþr* (**uraipr**). Han täcker ytan innanför det längs ristningsytans kanter huggna runbandet med en ornamentik, som saknar motsvarighet på monument av detta slag. På Vs 13 finner man inga spår av den på runstenarna vanliga djurornamentiken, ej heller finner man något kors.² Ornamentiken leder, trots den stora åldersskillnaden, snarast tanken till »livsträdet» på medeltida liljestenar. — Vs 13 är utan jämförelse Västmanlands monumentalaste runsten.

Vs 13 nämns ofta i den omfattande arkeologiska litteraturen om Anundshögsområdet. Vid många tillfällen har förhållandet mellan den Anund, som omtalas i runinskriften såsom den dödes broder, och »kungshögens» namn berörts.³ Någon fullständig arkeologisk undersökning av det märkliga området har emellertid aldrig företagits. Spekulationerna om de på området befintliga fornminnenas ålder kunna därför lämnas åsido. Det enda minnesmärket inom Anundshögsområdet som för närvarande kan tidfästas med någon säkerhet är runstenen och därmed också »alla dessa stenar», dvs. de i samband med runstenen resta stenarna i den långa raden längs den gamla vägen. Detta ståtliga minnesmärke, som befinner sig i områdets södra kant, har av allt att döma uppförts under 1000-talets förra hälft.

¹ Hofberg, som givetvis ej kände till den nu framgrävda bautastensraden, ansåg troligt, att ristaren med »alla dessa stenar» åsyftade »7 stycken bautastenar från 3 till 5 fots höjd», som finnas »tjugo steg nordnordost om Anundshögen». Dessa stenar, »som nu stå undangömda mellan några små risiga granar, synas icke hafva bildat någon krets eller haft någon bestämd ordning sinsemellan» (*VFA* 4, s. 26). Om Dybecks felaktiga uppfattning se ovan s. 35.

² Brate tyckte sig visserligen se »på stenens topp ofvan slingan ... ett otydligt, hittills ej uppmärksammat kors», men detta »otydlige kors» består av naturliga vittringsfårar. Sådana finnas flerstädes i stenytan. När stenen är helt rengjord, framträder skillnaden mellan ristade linjer och dylika naturliga fårar fullt tydligt.

³ Det torde i detta sammanhang vara tillfyllest att citera M. Stenbergers försiktiga uttalande i *Västerås genom tiderna* 1 (1956): »Åtskilliga tydningar ha framlagts beträffande storhögens ålder. Den man, som här höglagts, måste ha varit en framstående personlighet, en konung om man så vill eller en sådans vederlike. I första hand har högen förknippats med en Anund, och Anunds hög är ju sedan gammalt monumentets namn. Högen skulle med andra ord vara uppbyggd över en man, som hette Anund, i högen vilar denne Anunds jordiska kvarlevor. Redan den berömde fornforskaren och runologen Johan Peringskiöld menade att denne Anund måste ha varit den legendariske Bröt-anund, tillhörande Ynglingaätten och som skulle ha levat under förra delen av 600-talet. Hans regering skall ha kännetecknats av lugna och skörderika år, han var följaktligen en lyckosam kung, han var också en föregångsman, lät bryta bygd och anlägga vägar, därav hans binamn. Det blir emellertid en bra lång tidsintervall mellan denne i Ynglingasagan omtalade Anund och runstensens Anund ... Många av medeltidens svenskar voro runkunniga, de kunde läsa runor. De knöto det välbekanta namnet Anund, buret av andra framstående svenska

Västerås, Furby (f. d. Badelunda sn).

I Peringskiölds *Monumenta* 1 är insatt en »Förtekning på dhe Antiquiteter som [finnas] uti Wässmanlandh Närike och Wärmelandh, samt, Hällsinglandh, Medelpadh och Jämtlandh». Där antecknas: »Widh Furuby kyrkia 5 st: högar. på Söder Sijdan om stora Högen kullfallen och skriffthen nedwettandes — 1 R.» Denna uppgift, som säkerligen åsyftar Vs 13, föranleder Liljegren att i *Runurkunder* (1833) som nr 997 upptaga en runsten vid »Furuby kyrka, S. vid stora högen». Denna »runsten» har vid flera tillfällen sökts utan framgång av Richard Dybeck. I »Reseberättelsen för år 1861» (ATA; tryckt i *ATS* 1, 1864) skriver han: »I Pastor Tillæi förträffliga uppsats från 1600-talet om antiquiteter i Balunds socken¹ sägas två runstenar² vara i församlingen. Om den ene, som nu står vid Anunds hög på Långeby egor [Vs 13], har jag i min sednaste berättelse talat ... Den andra av Tillæi två runstenar har jag under åratals förgäfves sökt. Omsider, sistlidne sommar, berättade mig bonden i Myrby, under det han var sysselsatt med att resa en der befintlig vacker bautasten, att en stor runsten länge legat å marken vid Furby ättehög, till dess en bonde, som ännu lefver, tagit och lagt honom i grunden till en byggnad i byn. Jag begav mig till Furby. Bonden var rest till Stockholm och ingen der lät mig veta något om stenen. Pastor Björkbom, ledamot i Vestmanlands Fornminne förening, har lofvat att till nästa sommar taga reda på honom.» Stenen kom emellertid icke i dagen. I »Reseberättelsen för år 1863» (ATA) skriver Dybeck: »Den i en af mina förra Berättelser nämnde runstenen vid Furby i Balunda socken kunde icke eller nu finnas, hvilket så mycket mer förtröt mig, som jag bestämdt vet att man känner hvar han, hel eller krossad, är.» — Även i »Reseberättelsen för år 1864» nämner Dybeck »Fyrbysten». Han skriver: »Den 'stora högen' vid Furby, hvilken nämnes i handlingar från 1600-talet, förstördes sannolikt redan före 1800. Nu vet man icke hvar han varit. En mindre ås går öfver egorna från öster till vester och på denna äro flere stensättningar och mindre kullar i behåll. Östligast förekomma tre större ättehögar och en stående bautasten, hvilken min ledsagare, den äldste infödde hemmansegaren i byn, påstod sig icke till förene hafva sett. En stor grusgrop är upptagen helt nära. Jag förbjöd dess vidare anlitage. Till förene är nämndt att, enligt hvad allmänt säges, en runsten blifvit af sonen till nyssnämnde bonde lagd bland grundstenarne under en bygnad. Detta förnekades nu enständigt och jag kunde för denna gång intet göra för stenens återfående.» — Fyra år senare, i »Reseberättelsen för år 1868», skriver Dybeck: »Den ofta sökte, ännu ogranskade, runstenen, som enligt flere sammanstående vittnesbörd funnits vid Furby i Badelunda, söktes förgäfves. Jag utlofvade fem Rsd för hans tillrättaskaffande.» — Någon runsten vid Furby har aldrig funnits.

Siende härad.

Kungsbyn, Kungsåra sn.

I sin reseberättelse för år 1864 (ATA) skriver Dybeck: »En runsten sades ... ligga nedsunken i ängen vid Kungsbyn i Kungsåra socken. Den högst oblida väderleken medgaf nu icke dess uppsökande.» Dybeck har senare »flere gånger spanat» efter denna »runsten» (se *Runa*, fol. 2, 1874, s. 6).

Stenen vid Kungsbyn har tydligen varit en bautasten. Detta framgår av följande uppgift hos Grau (a. a. s. 315): »En by ... wid Kyrkan ... kallas ännu Kongsbyn ... Straxt här nedanføre ... finnas twänne stora Ättebackar och på en af dem står en stor Runsten, dock utan någon ristning.»

Om en tradition om en ristad sten på »Böksta ägor, vid 'Lemkens', å sjelfva gården» se *Runa*, 4. häftet (1843), s. 3.

personligheter, till den mäktiga högen, och det kan man gott förstå. Å andra sidan är det väl ej helt omöjligt att Anunds-namnet traditionsenligt varit förknippat med högen oavsett namnet Anund på runstenen. Kanske skulle runstenen kunna förknippas med konung Anund-Jakob, son till Olof Skötkonung, vars regeringstid skall ha infallit mellan omkring 1022 och 1050. Detta stämmer historiskt bättre, men här uppträder återigen en hake, eftersom vi i varje fall ej hittills kunnat leda i bevis att så stora högar upprestes över avlidna stormän under sagda tidsskede. Storchögar daterade genom arkeologiska undersökningar tillhöra hos oss en tid, som mer sammanfaller med Bröt-Anunds levnadstid än med Anund-Jakobs. Kanske är runstenen vid Anundshögen sålunda rest över en helt vanlig men i sin trakts liv verksamt ingripande västmanlänning. Hur man än spekulerar är gåtan olöst. Först genom en arkeologisk undersökning av storchögen och övriga högar på denna plats kan man komma den närmare.»

¹ Härmed åsyftar Dybeck den »ransakning», som kyrkoherden Nicolaus Tiblæus insände år 1682.

² Denna uppgift är oriktig; den beror på felläsning av källan. Tiblæus har endast känt till en runsten från Badelunda sn, nämligen Vs 13. Det är utan tvivel Vs 13 som åsyftas med orden: »Finnes här allenast 1. gaml: Runesteen, hwilken een man i forna tijder, öfwer sin hustrus grafweplass haar låtit vpreest.»

Yttertjurbo härad.

Socknar: Ängsö, Björksta, Tortuna och Sevala. — Yttertjurbo hd utgör Västmanlands sydöstligaste del. Häradet gränsar i V till Siende hd och i Ö till Uppland, där Sagån utgör landskapsgräns ända till dess utlopp i Mälaren. I N gränsar Yttertjurbo till Övertjurbo hd; dessa bildade under medeltiden ett hundare, *Pyurbo hundare* (1361 SD 8, s. 23, or.). Detta gamla hundare, som alltså sträckte sig längs Upplands gräns, utgjorde Västmanlands runinskriftsrikaste område (10 ristningar).

Från Yttertjurbo hd, det gamla hundarets södra del, äro 4 runristningar kända, bland dem den berömda Kyringe-stenen (Vs 15).

14. Björksta kyrka. Nu i Statens Historiska Museum.

Pl. 11.

Litteratur: L 1950. J. Bureus, F a 6 s. 237, F a 10: 2 bl. 140, F a 5 s. 227; Anteckn. (osign.) från 1700-talets förra hälft (i J. G. Liljegrens samling av manuskript rörande runor I, ATA); O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 633 f. (nytrycken 1904, s. 493 och 489 f.); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige, 8. uppl. (1828), s. 218; Kyrkoinventarium 1830 (ATA); R. Dybeck, Runa, häfte 4 (1843), s. 5; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2 (1849), s. 99; Historiskt-Geografiskt och Statistiskt Lexikon öfver Sverige 1 (1859), s. 204; H. Hildebrand, Skrivelse till Vitterhetsakademien den 11/9 1866 (ATA), Anteckningar om Björkstads sockens fornlemningar (ATA), Fornlemningar i Vestmanland (i: Vitterhetsakademiens Månadsblad 1872), s. 87, Sveriges medeltid 3 (1898–1903), s. 391; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 175 (ATA; tryckt i VFÅ 5, 1901, s. 21 f.); C. Säve, Kyrkodörrsringen i Angelstad (i: Vitterhetsakademiens Månadsblad 1873), s. 130; Vestmanlands läns kalender 1881, s. 217; C. A. Lundquist, Skrivelse till Vitterhetsakademien den 18/11 1895 (ATA); E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA), Aftonbladet 2/4 1904, ANF 29 (1913), s. 191, Sverges runinskrifter (1922; 2. uppl. 1928), s. 92; A. Lindblom, Vägledning i Medeltidsavdelningen (1922), s. 81, Sveriges konsthistoria 1 (1944), s. 165; S. Kjersén, Östra Västmanland (1927), s. 197 f.; M. Rydbeck och Aron Andersson, Kyrkokonst och medeltida profan-kultur, Vägledning genom medeltidsavdelningen (1950), s. 15; Västmanland (Allhem, 1957), s. 49.

Äldre avbildningar: Hofberg, 2 teckningar (återgivna i VFÅ 5, s. 23, 24).

Runinskriften är ristad i ett järnbeslag på en rikt ornerad, medeltida dörr från Björksta kyrka. Kyrkdörren överlämnades år 1895 till Statens Historiska Museum (inv. nr 10028: 8) och står nu utställd i romanska hallen.

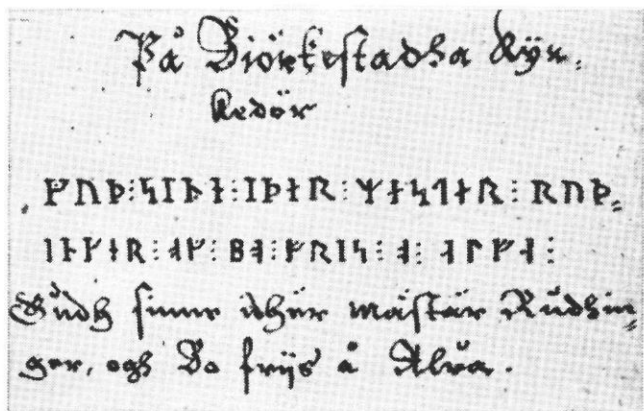

Fig. 19. Vs 14. Björksta kyrka. Efter uppteckning av J. Bureus.

Den äldsta kända uppgiften om runinskriften härrör från Johannes Bureus: »På Björkestadha Kyrkedör» (F a 10: 2). I F a 6 (och F a 5) uppges oriktigt, att inskriften finns »På Björkestadha Kyrkering».

Grau (1754): »På stora Kyrko-dören, som är med Järnbeslag utzirad, äro uppå et, ibland andra, der fastslagit järn ... Runor at läsa.» — I Tunelds *Geografi* (1828) lämnas den oriktiga uppgiften, att en *runsten* finns i »Björksta Kyrkodörr».

Kyrkoinventarium 1830: »På inre dörren står den Runskrift å ett gångjärn, som ... af Grau ..., på en och annan bokstaf när, riktigt uptages.» — Liljegren upptager i *Runurkunder* (1833) Björkstainskriften under rubriken »Metallringar på kyrkodörrar». (Denna felaktighet beror på uppgifterna i F a 6 och F a 5.)

I uppsatsen »Antiqvariska utvandringar i Westmanland» (i *Runa*, h. 4, 1843) nämner Dybeck »en runskrift, inhuggen i ett å kyrkans södra (inre) port anbringadt jernbeslag». W. Tham upptager i sin *Beskrifning*